

va arribar a 'cansar-se'n'. □ 1.^a doc.: *cansar*, c. 1330, Muntaner; *cansat*, Ss. XIII i XIV, Jaume I, Eiximenis, BMetge, etc.

Com que hi ha testimonis de *cansar* amb caràcter netament verbal en Muntaner (ni que sigui en formes condicionades) i en altres medievals, els diversos i nombrosos testimonis de *cansat* i *cansament*, ja des d'abans, donen ampla prova de la vida del mot en la llengua antiga. *Cansat* ja sovint en la Crònica de Jaume I i en moltes obres de llenguatge tradicional no molt posteriors: «descavalcà don Exemén Lópeç de Rigols, e dix a don Pero Ahonés que cavalcàs en lo seu caval, que'l seu era *cansat*», «els cavals que serien *cansats* en tal manera ---», *Crònica* (ed. Ag. 46, 438); «lo delit dura poch, e lexa l'om dolent e famolent e *cansat* e veciat e carregat de diverses altres mals», Eiximenis (*Terç*, 202v); «après gran camí plau, a l'home *cansat*, repòs», Bernat Metge (*Fort.*, *NCL.*, 62.11), que també l'usa en el *Somni* III; «assech-se en lo fe, e fo uyat e *cansat*», *Senescal d'Egipte* (*NCL.* XLVII, 155); «les orelles tinch *cançades* d'escoltar les vostres ignocències ---», Joanot Martorell (Ag. II, 105); «o hom *cansat*, / vell amansat, / empagesit, / vell envellit / en tos mals dies!», «qual fo 'n jove, / tal, avançada: / tostems *cansada*, / molt ociosa, / més pereosa / ---», JRoig (*Spill*, vv. 6475, 6332); «*cansat* de plorar: *fessus plorando*; fregar les llàgrimes ---», OPou (*TbPu.*, 246). Afegim-hi encara els vells testimonis medievals que donem infra en els derivats (*cansament*, *cansedat*), els altres de *cansar* transitiu o reflexiu en el segle XV, que es veuran en *AlcM* i *DAg.* (*cansat*, Serradell) i els que en donarem més avall de l'ús en Muntaner i d'altres, amb caràcter més diferent.

I havent donat proves suficients, i de sobres, de la important representació del mot en català, podem ja parlar més de la seva història paral·lela en les llengües romàniques afins. Altrament veient que avui l'extensió de *cansar* 'fatigar' arriba en tots sentits fins als límits de la llengua, i el trobem fins als parlars extrems de la ratlla Nord («eri *kansát*» 'las' a Formiguera de Capcir, *cansar* 'fatiga' a Vingrau, 1960), ja esperem trobar-lo en llengua d'oc, on es mostra viu i genuí, almenys en el Llenguadoc, i des d'allà seguint per l'Arieja fins a la Vall d'Aran inclosa: tolosà «*cansà*: fatiguer, abatre; *aqueu trabal m'a cansat*: le travail m'a exténué» (Visner), Tarn «*cansat*: fatigué» (Gary), i si a Clarumont d'Erau el defineix Pastre com «malade», tinguem present que la tendència cap això que presenta el fr. *fatigué* en el femení, afecta en particular el nostre mot: «la malauto *se canso*: la malade s'abat, perd de la force; *es cansado*: elle est fatigué» en l'ús tolosà (Visner).

Per a l'etimologia Diez, *Wb.*, 91, Cuervo (*Dicc.* II, 55-58), M-L (*REW*, 6939) i Malkiel (*Mod. Lang. Assoc.*, comun. de 1947, i *NRFH*, 225-76, en notes llargues i farragoses però sense aportar novetats d'interès), partien del ll. QUASSARE 'sacsejar, trontollar': però és ben greu ja la dificultat de l'aparició capritxosa d'una *n* davant la *s*: no hi ha fet comparable en

el cas dels cast. *mensaje*, *manzana*, *ponzoña*, etc., on la *n* secundària es deu a la propagació de l'altra nasal que ja hi era en el mot; ni amb la del cast. *ensayar* (= *ensajar* variant del cat. *assajar*) on és deguda a la influència dels nombrosos verbs en *en-*; mentre que en el cas de *cansar* no hi ha explicació normal possible.

Ni amb caràcter subsidiari podríem admetre que l'adjectiu dialectal gallec i castellà *canso* 'cansat' (en zones d'Aragó, d'Amèrica i de Castella la Vella, i no recent, car n'hi ha algun testimoni esporàdic des de Berceo) 'somogut, trontollat' vingui de QUASSUS (i altres volen de CASSUS 'mancat, carent') reforçant la possibilitat de QUASSARE, puix que ací no tenim més que un mot d'escassa i flaca difusió, estrictament castellà i dialectal, estrany a les altres llengües —per tant creació versemblantment secundària— i justament en aquest s'agreguaria encara l'altra forta objecció fonètica que també hem d'oposar a QUASSARE > *cansar*: que QUA- sol donar *qua-* i no pas *ca-* a tota la Península Ibèrica, i si les excepcions a aquesta norma ja són rares en síl·laba pretònica, en *canso* i QUASSUS és sota l'accent i llavors la reducció no es produeix mai.

En realitat les dificultats semàntiques que veien Diez i M-Lübke per derivar *cansar* de CAMPSARE no existeixen, i àdhuc podem dir que hi ha diferents camins que va poder seguir el canvi de significat. CCRice (*Language* XIII, 18; XIX, 154-6) volia partir de l'acc. 'vinclar, doblegar (els membres d'algu)', no testificada en llatí però sí en el gr. *κάμπτω*, evident original del mot llatí: per més que no manca algun cas de paraules o accs. romàniques de procedència grega que s'escauen indocumentades en llatí, ni el cas és freqüent ni hem de considerar prudent de preferir tal idea, quan compta amb tan poc suport filològic¹ i n'hi ha una altra dotada de bones bases.

Car és netament preferible el camí ja assenyalat per Spitzer (*Language* XIV, 205-6) i resumit a dalt. Notem que tots els exs. medievals que cita Cuervo, i són molt copiosos, presenten en castellà el nostre verb usat intransitivament, sigui en el sentit de 'cansar-se', sigui en el de 'cessar, parar de fer alguna cosa', i ben cert igual en gallego-portuguès² i fins en parlars catalans dels més conservadors ho és encara;³ l'ús transitiu és rar a l'Edat Mitjana i fins minoritari en els rars escriptors que se'l permeteren;⁴ del reflexiu *cansarse* es pot dir que no n'hi ha en castellà antic.⁵

Aquesta circumstància important és adversa a la filiació 'doblegar' > 'cansar', i decididament favorable a l'explicació a base de CAMPSARE 'desviar-se', sentit ben documentat ja en una de les fonts màximes del llatí vulgar, la *Peregrinatio Aethiopiae*. D'ací s'ha pogut passar, a Itàlia especialment, a alguna altra acc. pròxima a 'cessar': *mi si è cansata la bile* en Salvini, *cansarsi il latte* (Tommasco). En el baix llatí d'Itàlia *campsare* té el sentit d'«evitar» o semblants: p. ex. en el *De Vulgari Eloquentia* de l'Alighieri (II, vi, 6, cf. la nota de Marigo, p. 321), cf. «flectere, plectere» en Hugutio;⁶ idea de la qual deu quedar ben a prop un dels pocs testimonis de l'infinitiu *cansar* en el català medieval, en el *Llibre d'Ajustaments*.⁷ El canal de